
QUAN L'EUSKERA ERA HEGEMÒNIC A NAVARRA

Autor:

Data de publicació: 16-12-2022

Monteano Sorbet, Peio J. El iceberg: Euskera i castellà a la Navarra del segle XVI, Arre (Nafarroa): Pamiela, 2017, p. 303.

QUAN L'EUSKERA ERA HEGEMÒNIC A NAVARRA

Estan acabant les vacances i estic davant de l'ordinador, disposat a escriure un nou comentari. He llegit diversos llibres en l'últim mes i he tingut dubtes a l'hora de decidir sobre qui escriure el comentari habitual. Al final, m'he adonat que això és el més adequat, perquè crec que, encara que sigui de gran importància per als bascos, no ho he vist enlloc. Sí, l'euskera i Navarra, els dos temes clàssics que solen tenir la màxima importància en els cors dels euskaltzales abertzales, que semblen formar un resum recurrent dels nostres somnis i impotències, es tracten en aquest llibre d'una manera clara, clara i profunda, exemplar. I, tanmateix, ningú esmenta aquest llibre, o jo no hi he vist cap referència enlloc. No entenc per què. Perquè aquest és un dels estudis més seriosos que he llegit mai sobre la Història de Navarra i sobre la Història de l'Euskera. Massa seriós, potser? Està a falta de l'èpica?

Peio Monteano, en la meua humil opinió, és un historiador exemplar en més d'un sentit. En primer lloc, escriu molt bé (tan bé com una Fontana o un Hobsbawm, per exemple) i, en segon lloc, l'originalitat i precisió de les seves investigacions passaria sense cap problema. És a dir, és agradable, interessant i precís alhora. I encara que s'escrigui des d'un punt de vista nacionalista, té clar que sempre està escrivint com a historiador abans i per sobre de res, i que hi ha costums professionals que tots els bons historiadors del món tracten de treballar i respectar, i que vincular al màxim a ells no beneficiarà més que els seus llibres. En altres paraules, es dedica a la ment de tots com a historiador sense ocultar el seu punt de vista personal, i això és molt agraït. Jo, almenys, li agraeixo molt.

Però fem el llibre. La Navarra de Monteano és tot el regne que s'estén violentament a banda i banda, és a dir, la Baixa Navarra. És una elecció legítima, per suposat, però diria que en aquesta elecció senzilla es destaca més clarament que en cap altra ocasió el que dèiem en el paràgraf anterior: estem davant d'un patriota (qui d'una altra manera introduiria la sisena merindad en el seu examen?) però un patriota sense espant, ja que la seva elecció es considera plenament sàvia i natural en el llibre, sense cap justificació. I, de fet, hauria de ser així en qualsevol llibre del segle XVI, ja que la Navarra anterior al 1512 tenia sis merindats i, almenys, fins al 1620 caldria explicar explícitament per què s'elegeix l'exclusió de la sisena quan es fa; però sabem de sobra que un que no és explícitament abertzale difícilment l'introduiria i, més encara, en la majoria dels casos no donaria la més mínima explicació al respecte, ja que per a molts Navarra (Espanya, França...) solen ser entitats naturals, i no les conseqüències consensuades d'una Història accidentada. Fa uns anys vaig llegir un manual d'Història de Polònia (no recordo l'autor o el títol, em refereixo de memòria) en el preàmbul del qual, després de fer algunes clares referències als problemes historiogràfics singulars que comporta la gran variabilitat històrica de les fronteres geogràfiques convencionals de Polònia, es rediculitzaven amb gran gràcia els llibres d'alguns historiadors en què Polònia, sorprenentment, tenia sempre les mateixes fronteres des de l'Edat Mitjana, és a dir, les actuals (és a dir, Les que se li van definir per convenis internacionals amb conseqüència de la Segona Guerra Mundial). Bo, penso, sembla que en un llibre sobre Polònia és lícit glossar aquest tipus de problemes i parlar d'una mena d'historiadors, però difícilment ho veurem si es tracta d'història d'Euskal Herria.

La zona geogràfica és, per tant, Navarra, i època, en principi, del segle XVI, però tot i que es respecten estretament els límits geogràfics, amb els límits cronològics és força comú trobar les referències anteriors i, sobretot, les següents, sobretot al segle XVII. els de la primera meitat del segle, tot i que sempre apareixen com a il·lustracions d'un punt que està sent tractat explícitament (per arrodonir millor els arguments). És a dir, el cor del llibre és el segle XVI i les referències a èpoques anteriors i posteriors només es fan arran de l'anàlisi d'aquest segle, tant pel que fa a dades concretes com a conclusions generals.

El llibre està molt ben escrit, aconseguint un difícil equilibri entre un assaig i una anàlisi històrica, en la meua humil opinió. D'aquesta manera, qualsevol persona que no tingui un coneixement especial de la Història agrairà les explicacions clares que es donen periòdicament sobre les característiques i funcionament de la institució o de la societat de l'època, però els qui sabem alguna cosa de la Història hauríem d'agair (no gaire, una mica) les particularitats d'aquella època navarresa, sobretot per la seva precisió i idoneïtat, ja que, tot i sabent alguna cosa de la Història, pocs recordaran en tot moment les particularitats d'aquella època navarresa. Però quan, després d'aquestes explicacions, l'autor inicia el seu estudi exhaustiu, immediatament s'aprehèn el salt de les explicacions generals a les dades històriques concretes, ja que Monteano sempre utilitza dades molt precises. Per tant, en cada capítol, sovint, hi ha una explicació general com la introducció i, després, dades i estudis precisos, completament precisos. Però sense temps d'avorrir-se en els tecnicismes, ja que els matisos i explicacions tècniques més precisos han sortit expressament del text principal del llibre i els han recollit en cinc annexos al final del llibre; D'aquesta manera, el lector comú pot seguir les explicacions amb suavitat i sense esforç, i l'interessat en els detalls tècnics té el seu propi racó. I tots contents.

Sant Miquel d'Aralar (Vall de Larraun)

I quina és la tesi principal del llibre? És difícil per a mi dir-ho en dues paraules, però he aquí com ho resumeix per cita:

"... Ens han donat a conèixer la distribució lingüística del Regne i la seva percepció i ús pràctic, en el qual es trobaven Terra basca i Terra romançada. El primer àmbit ocupava els dos terços de la resaca, en la qual només es parlava en èuscar. En el segon camp, en canvi, els bilingües i els que només sabien castellà vivien barrejats." (pàg. 227; èmfasi meua)

Cal destacar que a Navarra, al segle XVI, la llengua principal (no única) era l'euskera: a la major part del regne a penes s'utilitzava una altra cosa, i tampoc als territoris (de Tafalla al sud, en resum) no era en cap cas una llengua estrangera o desconeguda per a ningú, tot i que la majoria no ho sabia. Repeteixo que a Tudela, Arguedas o Cintruénigo l'euskera no era una llengua comuna, però tampoc totalment desconeguda, ja que allà també hi vivien alguns bilingües i, més encara, un sol bilingüe, procedents de regions euskaldunes. Tal vegada cap altra cita sigui inútil:

"Simplificant la situació, podríem dir que set de cada deu navarresos vivien situats en zones centrals, on només es parlava euskera. Els tres restants vivien als pobles que es trobaven a la franja de la vall de l'Ebre, és a dir, a les zones d'ús castellà. Tanmateix, un d'ells, un habitant de nuclis de població molt propers a la zona basca, hauria dominat l'euskera en diferents graus.

En resum, podríem dir que al segle XVI, aproximadament, en èuscar es parlava d'entre el 70% i el 80%. És més, la meitat de la població del regne ni tan sols entenia el castellà." (p. 231)

La tesi principal està, per tant, relacionada amb dues xifres: la majoria dels navarresos (entre el 70 i el 80%) sabien euskera i la meitat (uns 50%) no sabien res més. I això, aquestes dues xifres, són enormes, perquè entre nosaltres (especialment a Navarra, però no només allà) no és rar que l'euskera creixi en castellà sigui estrany a Navarra. Un estrany? Oh vaja! Al segle XVI a Tudela no era, de cap manera, una llengua comuna, però tampoc del tot estrangera.

Però només he esmentat la tesi principal. Al llibre hi ha una cosa que es pot comentar a poc a poc. L'únic que faré és esmentar-ne un parell, els que més m'importen. D'una banda, a la Navarra del segle XVI tota l'administració era bilingüe de facto. Sí, ho heu llegit bé, però per si de cas el posaré aquí de paraula:

"Per poder adaptar-se a la situació lingüística del Regne de l'època, Navarra va dirigir una Administració bilingüe. Probablement, la realitat pública d'aquest tipus era molt antiga. En l'actualitat tots els anomenats funcionaris sabien parlar i escriure en èuscar, i utilitzaven l'idioma dels basconies en la seva activitat professional diària." (pàg. 228, èmfasi meu)

No es tracta d'una afirmació gratuïta, sinó d'un factu documentat detalladament, especialment 3. en el capítol (p. 47 a 67). Aquest capítol és potser la gran novetat del llibre i només per això mereixeria la pena llegir tot el llibre.

Les dues que vaig citar a continuació no són tan noves (Jimeno Jurio, per exemple, ja les havia esmentat, com ens adverteix Monteano una i altra vegada), però en aquest estudi no només es donen noves dades i s'emmarquen en un context històric general i molt sòlid.

La primera, l'euskera no era només la llengua dels pagesos i de les gentes humils, pobres i marginals: a Pamplona, per

exemple, tots coneixien, pobres i rics, tots, excepte una minoria procedent de fora o de la Ribera de Navarra, i tot i que és cert que els rics utilitzaven amb freqüència el castellà (especialment com a mostra del seu estatus social), també és cert que l'euskera era la llengua diària dels ciutadans humils i que molts no sabien altra cosa, Pamplona:

"Ens va presentar un basc que va travessar el nord dels Pirineus de nord a sud, una metròpoli totalment euskaldun: Pamplona. Aquest era, en efecte, el nucli urbà més important d'Euskal Herria, on es parlava molt en euskera: parlaven en euskera els habitants més humils, però també les seves elits." (p. 230)

En segon lloc, entre dos àmbits socialment monolingües (convencionalment se'ls ha anomenat Monte i Ribera, tot i que cal fer moltes exaccions), entre tots dos hi havia una zona bilingüe, especialment al voltant de diverses grans viles (Estella, Tafalla, Olite, Sangüesa...), la principal, la de viure amb tres tipus de gent, bascos monolingües, monolingües i monolingües:

"Hem pogut comprovar que l'àrea fronterera entre Terra basca i Terra romançada estava formada i enriquit per un alt percentatge de la població bilingüe. El poble parlava en euskera, però l'entenien en castellà, i viceversa. (p. 230)

Aquesta última tesi és la més atrevida i tècnicament complicada; Probablement oferirà una pastura especialment important per a molts dels nostres sociolingüistes. Aquesta tesi s'empelta molt bé en el context general que dibuixa Monteano, però crec que és la més feble, la més controvertida. Tanmateix, diria que no conec una explicació millor que això per explicar la transició entre les dues llengües. Potser els nous estudis ens en portaran alguna.

Peio Monteano (Zabaltzen)

I vaig acabar amb una nota personal: la lectura d'aquest llibre ha estat per a mi un gaudi constant. Ja coneixia l'autor i vaig oferir un comentari digne d'alabat a un llibre seu (aquí) en què ja anunciava aquesta vegada; Per tant, feia temps que estava esperant, però, tot i que vaig saber que el llibre havia aparegut, no vaig tenir pressa per comprar: sempre hi ha mil coses que llegir i, qui sap per què, pensava que probablement no anava a dir res de nou, a més d'oferir noves dades. M'equivoqués molt, completament equivocat. Aquest llibre és especialment important per diverses raons, una especialment ben escrita, però l'altra, perquè a més d'oferir moltes dades noves (moltes d'ells), incorpora aquestes dades en un context general molt sòlid. Tan nou i tan fort, que de vegades em commovia fins a les entranyes.

Rematada, després de llegir l'"Epíleg" (p. 219-226) del llibre, s'adona que existeix un capítol titulat "La última palabra" (p. 227-234), és a dir, la versió en èuscar de l'anterior, ben traduïda per Irantzu Monteano Ganuza. Bueno, sense pretensió d'emular Sherlock Holmes, diria que és la filla de l'autor. I en aquell moment el meu cor ha accelerat els latids.

Gràcies, Monteano, has escrit un llibre molt excel·lent.

NOTA: He pres totes les cites de dalt de la secció traduïda a l'euskera, per això estan en euskera, tot i que el llibre està en castellà en la seva totalitat.

NOTA bis: Llegeixo de nou el comentari i m'adono que he deixat d'esmentar el paper especial que juguen les dones en aquest context, que l'autora ha esmentat una i altra vegada i que ha estat comentada detalladament; És un altre punt d'atenció que té aquest llibre, que els interessats aprofitaran. Així deixaré d'esmentar-ho. Que aprofiti.

<http://www.unibertsitatea.net/blogak/txoroen-untzia/2018/08/24/euskara-hegemonikoa-zenean-nafarroan/>